

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

A csöndes Európa III.

Mi az állampárt ma?

A hetvenes években a keleti tömb legtöbb országának álpármentje (Stanislaw Stomma nevezetes ellenszavazatával) beiktatta az alkotmányba azt a cikkelyt, amely kimondja, hogy az odaválós "kommunista" állampárt a társadalom vezető ereje vagy ilyesmi. Mit jelent ez? Többféle válasz lehetséges. A legegyszerűbb az, hogy az állampárt mint olyan, en bloc, a maga többmilliós taglétszámaival az ún. vezető erő. Ez azt jelenti, hogy a párttagok mint egyedek és csoportok vezetik a pártonkívülieket mint egyedeket és csoportokat. Az alkotmány viszont kimondja minden állampolgár egyenlőségét is, tehát ez a hipotézis nem tartható, hiszen az első és másodosztályú állampolgárok törvényesen meg nem engedhető létéhez vezetne; ezen kívül pedig azt tapasztaljuk, hogy némi nehezen kinyomozható aprócska előnyön kívül, melyek egyébként sem alkotnak rendszert, az egyszerű párttagokon valahogy nem tündököl a vezető erő fénye. Persze a karrier szempontjából nem árt a párttagság, de olykor a lojális pártonkívülit többre becsülik (olykor még a renitenst is), lobbyk pedig a pártlobbykon kívül is léteznek. Az egyszerű párttagok többnyire olyanok, mint a többi állampolgár, csak egy kicsit még olyanabbak.

A másik lehetőség az, hogy az állampárt többé-kevésbé választott szerveiben testesül meg a vezető erő. De ez mit jelent? Azt, hogy a Központi Bizottság utasítja a Minisztertanácsot? Vagy azt, hogy eltérő döntés esetén a KB utasítása az irányadó? Vagy azt, hogy az állampárt kongresszusa megvétőzhatja mondjuk a "parlament" vagy az Elnöki Tanács döntéseit? De hiszen ilyesmi nem nagyon fordul elő. Tény az, hogy az állampárt Központi és Politikai Bizottsága olykor hoz határozatokat. Ezekben szakszerű gazdasági irányelvek váltakoznak jogszabály-törmelékekkel, derűs buzdításokkal és politikai dörgedelmekekkel, ellágyult múltbamerengések sótlan diplomáciai protokollal, rendszertelenül ömlesztett számadat-zuhatok az esti tanfolyamos filozófia hirtelen lávakitöréseivel. Nem tagadható, néha megindító olvasmányok ezek, de annyira keresztben fekszenek a jogrendszer fönmaradó részén, hogy az ember néha foháskodik, hogy a Párt azzal a tenger sok kollektív eszével fogadhatna egy (igen: 1 db.) ügyvédet, aki megfogalmazná a dokumentumait, sőt le is gépelné, és közjegyzővel is láttamoztathatná. Milyen jogi szankció illeti meg az olyasfajta utasításokat, hogy "minden erőnk megfeszítve teljesítsük a beruházási tervet"? Törvénysértést követek el, ha nem feszítem meg minden...stb.? Elvégre az állampárt nem felelőtlen magánszemélyek tetszőleges testülete, hanem az alkotmány értelmében nagyon fontos, bár homályos jogi entitás. Ehhez képest néha elég kópésan fogalmaz. Azt szokás mondani, hogy a pártszervek irányelvei orientálják a törvényhozókat és a végrehajtókat. De mi van akkor, ha egyik vagy másik nem engedelmeskedik? Leváltják? Kicsoda? Van valamiféle harmadik fórum, valami mindennapi semmitőszék vagy alkotmánybíróság, amely eldönti, hogy:

- a/. az illető államhivatalnok félreértette az irányelvet;
- b/. helytelenül alkalmazta;
- c/. önkényesen belemagyarázott;
- d/. előnyben részesítette vele szemben egy másik hierarchia szálán hivatali fölöttese utasítását, s ez esetben büntetendő az illető fölöttese;

- e/. másképp gondolta, és élt saját voltaképpeni hatásköre adta lehetőséggel, hisz ilyen esetben élni törvényes hatalmával talán nem más, mint visszaélni;
- f/. az irányelv szokás szerint ködös és általánosságokban mozgó volt, megfogalmazója ezért semmiféle jogi felelősséget nem vállalhat azért, ahogyan orientált, ezért a hivatalnok szigorúan a bürokratikus előírásokhoz tartotta magát, ezzel viszont függelemsértést követett el, hiszen az állampárt mégiscsak alkotmányjogi minőség... és így tovább...?

Ennek a föltevésnek valószínűleg már van némi köze az ún. valósághoz, kiegészítve azzal, hogy itt be kell lépnie az állampárt semennyire sem választott részének, a némelyektől legfontosabbnak tartott ún. apparátusnak. (Vö. apparatcsik.) Az apparátus végzi ugyebár a napi operatív munkát. Kör- és egyéb leveleket küld szét, telefonon és szóban utasít, önálló tanulmányokat és fölméréseket végeztet, egyeztet, döntőbíráskodik, mindezt informálisan, tehát nem szabályszerű jogi formákban, ráadásul nekem mint pártonkívülinek nem - de gyanúsíthatólag a párttagoknak se nagyon - jut ki legalább az a jelképes jog, amely szerint az állami, tanácsi szervek döntéseit ellenőrizhetem, munkájukba elvileg úgy-ahogy betekinthetek stb. Itt meg az a bibi, hogy nem világos: pl. egy nagyvállalat igazgatója köteles-e engedelmességni a vállalat párttitkárának, aki az ő külön bejártatú vezető ereje, vagy inkább a megyei pb illetékes osztályvezetőjének vagy inkább a magas minisztérium illetékes ügyosztálya vezetőjének vagy az illetékes államtitkárnak? És ki a nagyobb úr, a miniszter vagy a minisztériumi pártbizottság titkára - vagy talán a miniszter fölé rendelt osztályvezető a pártközpontban? Ez utóbbi három vitáját ki dönti el? Az illetékes miniszterelnök-helyettes vagy a területtel foglalkozó KB-titkár, vagy netán az ezzel foglalkozó PB-tag? Ez utóbbi-e a magasabb rangú vagy a nem PB-tag KB titkár? Ugyanazon a területen alá van-e rendelve a PB-tag miniszterelnök-helyettes a nem PB-tag KB-titkárnak? Vagy megfordítva? Ki tudja?

De tovább megyek. Minden testületben pártcsoport, afféle "kommunista" képviselői frakció alakul. Ha nézetei összeütköznek a testület többségének nézeteivel, mi történik? Az alkotmány - ugyan nem biztos, de lehet, hogy - tiltja időleges leköszönését a vezető szerepről, hiszen kivételes eseteket nem nevez meg. Ha a pártapparátus valamelyik dolgozójának munkajogi konfliktusa támad munkáltatójával, dönthet-e a munkaügyi döntőbíráóság vagy uram bocsá', a pártszakszervezet (van ilyen?) saját vezető ereje és egy ahhoz tartozó magánszemély viszonyában? S ha megteszi (Magyarországon biztosan előfordul), nem sérti-e meg ezzel az alkotmányt? Nem azt mondja ki az alkotmány abban a cikkelyben, hogy minden vitás kérdésben az állampártnak van igaza? De a KB több határozata leszögezte, hogy a párt nem tévedhetetlen, sőt, időnként népellenes klikkekről is van szó, amelyek hatalmukba kerítették a munkásosztály, tehát implicite az összes dolgozó élcsapatát. Ám ha, mondjuk egy pártból kizárt sztálinista azt tartja a mai pragmatikus-reformer vezetőségről, hogy népellenes klikk, hruscsovista-revizionista bünszövetkezet, hova forduljon gyanújával? Ha már nem párttag, a Központi Ellenőrző Bizottsághoz biztosan nem. Netán a nyilvánosságot keresi föl, vagy sztálinista ellenpártot alakít, mint a burzsoá Spanyolországban Enrique Lister tábornok?

Hol lakik a párt? Az az érzése az embernek néha, hogy a párt leginkább a siita mohamedán hagyományból ismert okkult (rejtett) imámhoz hasonlít.

A KB többször leszögezte azt is, hogy a párt nem áll a nép fölött, hanem épp ellenkezőleg, a társadalmat szolgálja. Ezt hogyan kell érteni? Összegyűjthetek néhány ezer aláírást, ennek birtokában népszavazást rendezhetek, amelynek határozata kötelezni fogja a pártot, hogy a népet így vagy amúgy szolgálja, ezt vagy amazt tegye? Kötelezhetem a pártot, hogy megjavítsa a vízcsapot? Vagy csak úgy szolgálja a népet, ahogy neki tetszik, s akkor is átvezet engem, vakot, az úttest másik oldalára, ha ezen a járdán szeretnék elcsoszogni a zöldségesig?

A párt modern jogi-politikai fogalmainkkal föllehetetlen. Leginkább mégis a karoling államra emlékeztet: a király kísérete, amelynek segítségével van sok missus regis és pár írástudó. Csakhogy az a viszony, amely a karoling királyi kíséretet a középkori államhoz fűzte, az a "kommunista" állampártot a voltaképpen államhoz fűzi: az állam meg van kettőzve, éppen ezért sehol sem lehet nyakon csípni, hogy megkérdezhessük: - Hát te meg miféle szerzet vagy, öcsém? Persze az államszocialista rendszerekben is vannak jó és rossz királyok, királyok, akik hallgatnak, és akik nem hallgatnak jó tanácsadóikra vagy gonosz tanácsadóikra, és a különbségek nem elhanyagolhatók. Kádár jobb király, mint Husak, Zsivkov vagy Le Duan. Kísérete számos privilégiumát, hatáskörének jó részét átengedte másoknak. Visszaveheti? Talán.

Mindez nagyon szép, de én köztársaságpárti vagyok. Hazámban, Európában majdnem egész keleti felében, Ázsiában, Afrikában, Latin-Amerikában a politika szférája üres. Bármilyen benyomulhat és kitöltheti. Az utóbb említett három földrészen már régebben megjelentek benne a gátlástalan és vérszomjas pretoriánusok. Mifelénk Görögországban megbukott a junta, Lengyelországban már győzött, Spanyolországban még nem. A lengyel állampárt fölszívódott, de lám, a szervezetekről lemetélt apparátus működik, kiszolgálja a fölcicomázott törzsörmestereket, nem zavarja, hogy még a KB-nak sem szabad összeülnie. Nem zavarja, hogy iménti vezéreit lecsukták. Nem értem, miért a néptől retteg az állampárt. Miért nem inkább önmagától és zsoldosaitól? Elvégre mindenki tudja, hogy nem a szabad és önmagát kormányzó nép gyilkolt meg sok millió kommunistát a GULAG-ban, hanem a párt és a "kommunista" GPU.

Az üres politikai szféra és a politika anarchista megszüntetése nem egy és ugyanaz a dolog. Az előbbi csak annyit jelent, hogy az állam különféle, ám leginkább igen erőteljes formákban uralkodik a társadalmon, miközben ténykedése nem nyilvános, saját jóakarátú engedélye nélkül nem is bírálható, jószerivel láthatatlan és megismerhetetlen. A politika: titok. Ismeretlenül gubbaszt a középpontban, csak következményeit érezni, de mivel csak elszigetelt emberek érzik, akik a nyilvánosság közvetítésével nem tudják még csak ki sem cserélni róla szerzett tapasztalataikat, nem láthatnak be semmilyen logikát, semmiféle rendet, s lassacskán el sem tudják képzelni a helyes és kívánatos rendet, mert nincs semmiféle tapasztalatuk az értelmes - áttetsző, megismerhető, kezelhető - rendről. Az államhivatalnok is így van ezzel, ha több is az információja: ha valaki csak egy hierarchikus szervezet tagjaként informált, a mások elől elzárt információkat az utasítás egyik formájaként fogja érzékelni, vagy lojalitása jutalmaként, vagy a pozíciójának kijáró kiváltsággént - hiszen az információ lényegéhez tartozik, hogy nyilvános megvitatásra szánják, különben nem lehet ellenőrizni, tehát hitelessége csak a magas forrás emanációjának másodrangú következménye lesz. Láthatjuk, hogy a viszonylag szabad kötőfékre, hosszú gyeplőre eresztett magyar sajtó információit a hivatal képtelen feldolgozni, mert ő maga nem része a nyilvánosságnak, tehát nem érti, nem értheti azt, ami a szó demokratikus értelmében közérdekű. Pedig az értelmiség tudását - hiszen segíteni szeretne - akarva vagy akaratlanul ebbe a sötét zsákba hajigálja; nem sejtje, hogy feneketlen.

A politika anarchista megszüntetése nem jelent egyebet, mint hogy az uralom adott elemeit egyenlően szétosztják az emberek között; ehhez járul a javak igazságos szétosztása, amely a hierarchia lehető legnagyobb mérvű megszüntetése mellett, amelyre szilárd garanciák vannak, nem lehet nehéz; de ezt - sajnos - csak a teljesség kedvéért említem.

A politikát láthatóvá kell tenni; szférájának egybe kell esnie a teljes nép gyülekezettel - a többit döntse el a közakarát; a szocializmus csak javasolja, hogy ez milyen legyen. Az állampárt kisajátította és elsinkóftalta a politikát: a közép-kelet-európai munkásmozgalom vissza kell, hogy adja a népnek ma, holnap, holnapután.

□

A gazdasági rendszer és a tulajdonviszonyok eléggé fontosak tárgyunk szempontjából, fontosabbak, mint Nyugaton. Egyik barátom találó megfigyelése, hogy Nyugaton a diktatúra nem jelent feltétlenül gazdasági válságot, mert a tőkés magánvállalkozás viszonylag független a politikai rendszertől. Nálunk viszont minél liberálisabb valamelyik államszocialista ország, annál jobban megy neki gazdaságilag, a diktatúra megkeményedése karöltve jár a nyomorral, példákat nem említek, közismertek; mert nálunkfelé a gazdasági szisztéma köztudomásúlag nem független. Azt hiszem, a lengyelországi demokratikus új-szocializmussal jól megférne az öngazgatású vállalatok csoporttulajdona, a szövetségek és a kis magánvállalkozások elszaporodása; nem új találmányok ezek, s a központosított állami tulajdon láthatólag még a bürokratikus államnak is terhére kezd lenni. Az elosztás pedig a korporatív, szakmai és népképviselői testületek, a szakszervezetek, a vallási és kulturális közösségek szép munkája lehetett volna. Sajnos ezt ma nem nagyon cél- és időszzerű taglalni.

Összefoglalásul: az erkölcsi fogantatású politikai elitizmussal szembeni jogos ellenszenv és bizalmatlanság többé nem szabad, hogy akadály legyen a közép-kelet-európai kritikus értelmiség és - ilyen van - a demokratikus ellenzék stratégiai fordulatának. A marginális vagy párhuzamos nyilvánosság, az engedetlen szubkultúrák üdvös, bár az elszigetelődés és bezárkózás veszélyeitől, a gettó-pszichózis ártalmaitól nem mentes léte fölszólítás kell hogy legyen mindannyiunk számára, hogy a részvét és az önvédelem gesztusain túl föltámasszuk a tekintély- és államellenes, szabadelvű, demokratikus és szocialista *politikai* gondolkodás és gyakorlat legkülönbélebb hagyományait. Az pillanatnyilag mellékes, hogy ma fontosabb számomra Étienne de la Boétie és Gustav Landauer - vagy az élők közül Castoriadis és Leport -, mint Rosa Luxemburg vagy Otto Bauer. Nem arról van szó, hogy megint értelmiségi politikát csináljunk munkások számára, fölött - és végül - ellen. Csak legalább a már meglévő gondolati eszközöket kell karbantartani, hogy ha majd eljön az ideje, használhassa, akinek kedves.

Lehet, hogy a következő kelet-európai forradalmi periódus is gyászos véget ér. Lehet, hogy a még bőven garázdálkodó sztálinista diktatúrák helótái csúf formában fogják kifejezni azt, hogy türelmük elfogyott, és majd a szabadság ellenségeinek védelmén kell gondolkodnunk. Lehet, hogy valóban mindennek vége, hogy jön a sötétség ezeréves birodalma. Nem tudom. De csak ahhoz a jövőhöz van közünk, amelyért elménk megkínlódott - vagy amelyért elmulasztottunk virrasztani. És közünk van a lesújtó múlthoz és a rettenetes jelenhez. Közünk van a vereségek és árulások iszonyú Európájához. Közünk van a Santiago de Chile-i stadionhoz és a varsói tévé egyenruhás bemondóihoz. Megrémült, fázó, éhező emberekhez, börtönök, internálótáborok és elmeógyógyintézetek hulló hajú, sárguló bőrű lakóihoz. Sok-sok korai halotthoz. Közhelyek, persze. Amikor követeljük, hogy szüntessék meg a lengyelországi szükségállapotot, engedjék szabadon az internáltakat, állítsák helyre az emberi, politikai, szakszervezeti jogokat, ezekre a közhelyekre is gondolunk. Ezekkel a közhelyekkel búcsúzom Tőled 1982 februárjában, barátom, Olvasó.